

Migratie in stukken en brokken

Leo Lucassen & Jan Lucassen

Winnaars en verliezers: een nuchtere balans van vijfhonderd jaar immigratie.

Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2011; 303 blz.; €19,95; ISBN: 978-90-351-3643-4

In *Winnaars en verliezers: een nuchtere balans van vijfhonderd jaar immigratie* beogen de historici Leo en Jan Lucassen een helder overzicht te geven van vijf eeuwen immigratie in Nederland. Daarbij kozen zij ervoor zich niet uitsluitend te richten op de naoorlogse geschiedenis van dekolonisatie, gastarbeid en asielzoekers, maar om de immigratie in Nederland in bredere zin en over een periode van de laatste vijfhonderd jaar te onderzoeken. De auteurs stellen in de inleiding dat Nederland sinds de onafhankelijkheidsstrijd in de 16de eeuw hoofdzakelijk een land van immigranten is geweest en dat de meningen van de zogenaamde 'integratiepessimisten' van de laatste jaren meer op veronderstellingen dan op feiten zijn gebaseerd. De auteurs hebben zich tot doel gesteld de immigratie en de reacties daarop te verklaren aan de hand van gedegen historisch onderzoek, zonder beleidsaanbevelingen te doen.

Het boek is ingedeeld aan de hand van achtereenvolgende tijdsperiodes in de geschiedenis, waarbij de periode van 1850 tot heden vier hoofdstukken beslaat en er één hoofdstuk is gewijd aan de periode 1550-1850. Aan het slot van elk hoofdstuk wordt de balans opgemaakt: wie zijn de winnaars en wie de verliezers van de desbetreffende periode? Oftewel: wie zijn er vooruit dan wel achteruit gegaan op economisch, sociaal, cultureel en politiek vlak? Aan de hand van deze balans worden de uiteenlopende

immigratietendensen inderdaad op een heldere en nuchtere manier weergegeven, wat de hoofdstukken inhoudelijk zeer overzichtelijk maakt.

Een tegenvaller ten aanzien van het algehele overzicht is het feit dat de auteurs voor een niet-chronologische volgorde hebben gekozen. Het boek begint met de periode 1990 tot heden en sluit af met de periode 1550-1850. Het waarom van deze keuze blijft onduidelijk, maar het in omgekeerde volgorde lezen over 500 jaar immigratie is problematisch. Om een helder beeld te krijgen van de situatie in een bepaalde periode, is de ontwikkeling die daaraan voorafgaat, zeer relevant. Op deze ontwikkeling dient de lezer in dat geval echter nog even te wachten. Het volgende citaat zegt voldoende: 'Zoals we in het volgende hoofdstuk zullen aantonen, moet de verklaring op een dieper en structureler niveau worden gezocht.'

Daarnaast had een chronologische volgorde de conclusie van het boek krachtiger kunnen maken. Nederland werd immers tientallen jaren gekenmerkt door een enorme toestroom van migranten, totdat het aantal immigranten tijdens het laatste decennium aanzienlijk afnam. Tussen 2002 en 2007 verlieten bovendien meer mensen ons land dan er binnenkwamen. Toch is er de afgelopen jaren steeds meer kritiek op immigratie geuit en is het woord 'massa-immigratie' onterecht populair geworden. Door de chronologie te volgen waren deze tendensen veel

duidelijker zichtbaar geweest. Ook had het strengere beleid ten aanzien van immigranten anno 2011 meer rechtstreeks in verband kunnen worden gebracht met deze ontwikkelingen.

Op de momenten dat Jan en Leo Lucassen hadden kunnen profiteren van de niet-chronologische volgorde, deden zij hier niets mee. Zo wordt in het tweede hoofdstuk aangegeven dat in Nederland begin jaren tachtig van de vorige eeuw een sterk anti-immigrantensentiment heerste, maar dat dit gevoel bewust niet werd geëxploiteerd door de reguliere partijen. De gedachte hierachter was dat zij racistische partijen in de kaart zouden spelen wanneer zij hun bezwaren openlijk naar buiten zouden brengen. Een koppeling naar de Partij Voor de Vrijheid als gedoogpartner van de huidige regering zou hier zeer interessant zijn geweest, en had hier juist makkelijk gekund, aangezien de periode 1990-2011 al behandeld is.

Na de veelbelovende inleiding worden de hoge verwachtingen in het eerste hoofdstuk niet geheel waargemaakt. Dit hoofdstuk begint met een uiteenzetting van de meningen over immigratie in de periode 1990-2011. Hoewel de auteurs aangeven een objectieve analyse te willen maken, worden hier uitsluitend de meningen van pessimisten opgesomd. En hoewel het bewijs nog moet komen, schemert de opvatting van de auteurs al door en is van een objectieve benadering nauwelijks sprake. Na deze paragraaf wordt

tegen de mening van deze pessimisten door middel van feiten en statistieken inderdaad het tegendeel bewezen. Daarnaast ontbreekt in dit hoofdstuk het verband met het minderhedenbeleid in dezelfde periode, wat de conclusie van dit hoofdstuk veel sterker had kunnen maken. De auteurs bewijzen immers dat het met de immigratie in Nederland helemaal niet zo slecht gesteld is als een aantal politieke partijen thans beweert. Zo heeft Nederland de laatste jaren in het algemeen sterk geprofiteerd van de hoger opgeleide immigranten. De auteurs laten het huidige beleid, dat grotendeels is gebaseerd op de gedachte dat immigratie nadelig is voor Nederland, echter buiten beschouwing.

In de volgende hoofdstukken maken de auteurs deze koppeling wel. Waar zij in het eerste hoofdstuk eenzijdige meningen tegenover de feiten plaatsen, analyseren de auteurs de ontwikkelingen in de rest van het boek per periode door hierbij ook het immigratiebeleid te betrekken. Zo verklaren zij aan de hand van de 'liberale paradox' waarom de migratiedynamiek begin jaren zeventig van de vorige eeuw fundamenteel

veranderde. Toen namen de immigratie en definitieve vestiging namelijk enorm toe, doordat de democratische en liberale staat iedereen in veel opzichten gelijk behandelde. Daardoor werden volgens de auteurs de mogelijkheden ingeperkt om een restrictief vreemdelingenbeleid te voeren. Daarnaast verklaren zij deze toegenomen immigratie door het averechtse effect van het restrictieve vreemdelingenbeleid. Degenen die al in Nederland woonden, besloten hier te blijven, omdat ze na terugkeer naar hun thuisland vanwege strengere regels nooit meer ons land binnen zouden kunnen komen. Vanaf het tweede hoofdstuk maken de auteurs op deze manier veel sterke analyses, waardoor zij alsnog een goede balans weten te vinden en ook in de conclusie een objectief oordeel over de winnaars en de verliezers vellen.

Het boek geeft een goed inzicht in de immigratietendensen in Nederland gedurende de laatste vijfhonderd jaar. Een gedegen verklaring voor de hedendaagse kijk op immigratie hoeft men echter niet te verwachten. Door de keuze voor een niet-chronologische volgorde heb-

ben Leo en Jan Lucassen dan ook niet het maximale uit het boek gehaald. Bij een chronologische volgorde hadden ze meer verbanden tussen de diverse perioden kunnen leggen. Hierdoor hadden ze naast de krachtige analyses die ze nu binnen deze perioden hebben gepresenteerd, ook sterke analyses met betrekking tot de gehele periode kunnen bieden.

Kortom: daar waar krachtige analyses uit historische ontwikkelingen hadden kunnen worden gedestilleerd, is verlies geleden, maar winst is behaald wat betreft het geperiodiseerde overzicht van vijfhonderd jaar immigratie in Nederland.

Evelien Borgman

Evelien Borgman is als stagiaire verbonden aan het Clingendael Security and Conflict Programme (CSCP). Leo Lucassen schreef in de *Internationale Spectator* van juli-augustus 2006 een artikel over 'de historicus en het huidige integratiedebat'.

Tranen over intellectuelen

Frits Bolkestein

De Intellectuele Verleiding. Gevaarlijke Ideeën in de Politiek.

Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2011; 343 blz.; € 25,-; ISBN: 978-90-351-3667-0

Het is het laatste zomerse weekend van dit jaar en ik verheug me op een lange dag in de zon met het nieuwe boek van Frits Bolkestein. De titel is verlokkelijk: *De Intellectuele Verleiding. Gevaarlijke Ideeën in de Politiek*. Ik denk terug aan Jean-François Revels *De Totalitaire Verleiding* uit 1977, het boek dat mij in één klap van mijn socialistische studentendromen heeft bevrijd. Bolkestein moet toch aan Revel hebben gedacht tijdens het schrijven,

en zeker bij de keuze van de titel van zijn werk. Maar in de uitgebreide index is Revel niet te vinden; ook geestverwanten als Jacques de Kadt, Czeslaw Milosz en Leo Strauss staan nergens vermeld – vreemd. Maar op deze mooie nazomerochtend laat ik me niet ontmoedigen en ga aan de slag.

Uit het woord vooraf blijkt dat Bolkestein dit boek heeft samengesteld aan de hand van de teksten van de colleges die hij tussen 2005

en 2009 aan de universiteiten van Delft en Leiden heeft gegeven. Daar zijn enkele hoofdstukken aan toegevoegd. Het boek eindigt met een hoofdstuk over 'cultureel masochisme', dat gehakt maakt van linkse cultuur-relativisten. Bolkestein wil met dit boek 'laten zien hoe ideeën van intellectuelen mensen geregeld op het verkeerde been hebben gezet, aanzienlijke schade hebben veroorzaakt en hun slachtoffers hebben geëist' (blz. 18). Hij begint

met de achttiende eeuw en eindigt met het hedendaagse debat over de rol van de islam. Al snel blijkt dat Bolkestein niet veel op heeft met 'intellectuelen' – ze hebben geen politieke ervaring en kijken niet naar de deugdelijkheid van hun ideeën. Maar het wordt niet duidelijk wanneer ideeën 'gevaarlijk' zijn. Dat Marx heeft geleid tot marxisme, en uiteindelijk tot de Sovjetunie, moge duidelijk zijn. Maar maakt dit de ideeën van Marx ook gevaarlijk? Leo Strauss was de grondlegger van het neo-conservatisme dat aan de wieg heeft gestaan van het Amerikaanse interventionisme onder Bush. Maakt dit Strauss ook 'gevaarlijk'? Daarover blijft Bolkestein stil, en dat is zowel onbevredigend als verontrustend. Want wie bepaalt wanneer ideeën 'gevaarlijk' zijn, en voor wie? Linkse *Gutmenschen* vinden Bolkestein zélf gevaarlijk, en *vice versa*.

De Intellectuele Verleiding is een dik Pak van Sjaalman – het behandelt een veelheid van uiteenlopende denkers, affaires, boeken, conflicten en verdragen. Voor elk wat wils, zou je kunnen denken. Maar na twee koppen koffie kan ik in ieder geval door de vele stromingen geen duidelijke lijn meer zien. Van Schiller en Beaumarchais ben ik het meeste vergeten, dus alles wat Bolkestein schrijft is leerzaam. Maar hoe interessant ook, écht 'gevaarlijk' kan ik hun ideeën niet vinden. Bovendien zijn het schrijvers; geen intellectuelen. Op naar iemand waar ik wél veel van gelezen heb: de Russische denker en schrijver Alexander Herzen. Bolkestein komt in zijn beschrijving van Herzens werk en leven tot niet veel meer dan enkele gemeenplaatsen, en het blijft volstrekt onduidelijk waarom Herzens ideeën gevaarlijk zouden zijn. Ik blader in Isaiah Berlins befaamde *Russische Denkers* (1981) en lees dat volgens Herzen 'een van de grootste rampen van de moderne tijd is het verstrikt raken in abstracties in plaats van in realiteiten' (blz. 272). Herzen waarschuwde dus juist voor de

grootste fout die volgens Bolkestein vele intellectuelen maken: ze zijn zó verblind door abstracte ideeën, dat ze de onaantrekkelijke werkelijkheid veronachtzamen. Ik neem er ook nog eens Charles B. Timmers *Herzen in Gesprek met Zichzelf* (1988) bij, en kom tot de conclusie dat Bolkestein Herzen eerder als een bondgenoot zou moeten zien dan als een 'gevaarlijke intellectueel'. Maar goed, op naar een denker/schrijver die algemeen wel als 'gevaarlijk' wordt beschouwd: Ernst Jünger.

Wie Jüngers *In Stahlgewittern* (1920) heeft gelezen, weet het zeker: hier is een wegbereider van het fascisme aan het woord, iemand die geweld en autoriteit verheerlijkt ten koste van het individu. Maar diens *Auf den Marmorlippen* (1939) geeft alweer een geheel ander beeld, zwanger van de angst voor de Grote Leider. Hitler adoorde Jünger, maar dat was niet wederzijds. Toch is Bolkesteins kritiek op Jünger verpletterend: hij heeft de weg vrijgemaakt, bewust of onbewust, voor 'de "nationale revolutie" van 1933', en 'bijgedragen' aan de val van de Weimar-republiek (blz. 182). Hier wordt de vage stippellijn tussen Ernst Jünger en de nationaal-socialistische catastrofe wel heel gemakkelijk veranderd in een welhaast oorzakelijk verband. Jünger weerspiegelde de *Zeitgeist* meer dan dat hij deze heeft vormgegeven. Bovendien was *In Stahlgewittern* een dagboek, zoals het recent verschenen *Kriegstagebuch 1914-1918* (2010) van Jünger nog eens onderstreept. Voor Jünger was er géén sprake van realiteitsvreemde abstracties, maar juist het omgekeerde: de beschrijving van de oorlog zoals hij die zelf heeft meegemaakt. Daar is niets intellectueels aan, hetgeen verklaart waarom het boek al vele tientallen jaren zoveel lezers heeft aangetrokken. Wie nu de HBO-serie *Generation Kill* (2009) bekijkt, die een groep Amerikaanse soldaten volgt in het Bagdad van 2003, proeft dezelfde sfeer en mentaliteit. Jünger

is dus van alle tijden; ook de onze.

Bolkesteins hoofdstukken over het communisme en de intellectuele *fellow travellers* zijn uit hetzelfde hout gesneden, evenals zijn relaas over de 'tegencultuur', het postmodernisme en het feminisme. Wanneer de laatste stralen van de middagzon op Bolkesteins opus vallen, lees ik met veel plezier en instemming zijn vlijmscherpe analyse van de vele misstanden in Nederland en West-Europa. Inderdaad, we hebben ons te lang laten leiden door 'abstracte ideeën in lege hoofden' (blz. 282). Maar de belangrijkste vraag blijft onbeantwoord: Waarom konden deze linkse waanbeelden überhaupt zo diep wortel schieten? Is het ons postkoloniale schuldgevoel, of onze decadentie? Ik lees er Richard Crossmans introductie tot *The God That Failed* (de door Crossman geredigeerde bundel van zes teleurgestelde ex-communisten, te weten Louis Fischer, André Gide, Arthur Koestler, Ignazio Silone, Stephen Spender en Richard Wright uit 1950) nog maar eens op na: 'It was the loneliness which opened their minds to the appeal of Communism.' (blz. 5)

Intellectuelen zijn uit de aarde der zaak eenzaam, horen nergens bij, twijfelen continu en kunnen ook niets (behalve denken). Om zich aan de permanente twijfel te onttrekken, sluiten ze zich graag aan bij een comfortabel coherent wereldbeeld, of dat nu communisme, fascisme, neoliberalisme of islam heet, dat doet er niet toe. Zo krijgt de intellectueel een rol, een taak. Maar ook een baan en maatschappelijke status. Maar, zoals Crossman schrijft, de intellectueel is niet zelf gevaarlijk; hij (zelden een zij) wordt misbruikt door politieke en religieuze leiders die daar zelf baat bij hebben. Eindelijk heeft de twijfelende intellectueel een thuishaven en een publiek, eindelijk hoort hij ergens bij.

Dikke druppels vallen op Bolkesteins conclusie over ons cultureel masochisme. Ik sla het boek

dicht en loop snel naar binnen. Pas wanneer ik de tuindeuren achter me dicht heb getrokken, realiseer ik met dat ik *De Intellectuele Verleiding* buiten heb laten liggen. Zal ik het nog eens lezen? Nee, waarschijnlijk niet – daarvoor is Bolkesteins boek te wisselvallig van niveau, te kort door de bocht waar nuance op haar plaats

zou zijn. Bovendien, en dat is wel het belangrijkste: er zijn betere boeken die onze huidige intellectuele malaise analyseren. De mooie omslag staat al na enkele minuten bol van de warme regen. Maar ik blijf binnen en kom tot de conclusie dat het beter is de verleiding om Bolkestein te redden dit keer te weerstaan.

Peter van Ham

Peter van Ham is directeur Global Governance van Instituut Clingendael.

Wie een Muur bouwt...

Pieter Johannes Vogel

Wie te laat komt! Het denken en handelen van de leden van het Politbüro en de regering van de DDR met betrekking tot binnen- en buitenlands beleid gedurende de jaren 1985-1989. Een sociaal-constructivistische en neo-institutionele benadering.

Proefschrift Faculteit der letteren, Rijksuniversiteit Groningen; verdedigd op 14 februari 2011;

ISBN: 978-90-367-4762-2

Wie over de DDR schrijft, komt niet om het begrip 'speelruimte' heen. Peter Vogel schreef een proefschrift over de besluitvormingsprocessen binnen de partijleiding en de 'regering' van de DDR in de periode 1985-1989. Het is een interessante, beschrijvende studie geworden, die volop gebruik maakt van Oost-Duitse bronnen, in het bijzonder van de teksten en notulen van het Politbüro van de SED.

De vraagstelling is creatief. Vogel sluit zich niet aan bij de bestaande *DDR-Forschung*, de club onderzoekers die in Duitsland nog steeds bezig is met het bepalen van de plaats van de DDR in de geschiedenis en het bemeten van de speelruimte van de Oost-Duitse satellietstaat ten opzichte van Bonn, Moskou of de andere landen van het Warschaupact. Vogel koos er daarentegen voor om bestaande, westerse theorieën over constructivisme en identiteitsvorming te combineren met bestuurskundige concepten en om die combinatie toe te passen op de DDR.

De vraag is waarom hij dat heeft gedaan. Het lastige aan deze studie is dat dat eigenlijk niet duidelijk

wordt. In de inleiding onderbouwt hij de keuze voor een hele serie van ingewikkelde beleidstheorieën niet; dat komt pas heel summier in de conclusie aan bod. Het lijkt erop dat Vogel gebruik wil maken van het constructivisme om te verklaren waarom partijleider Honecker c.s. er niet in slaagde 'om uit hun oude Denkschemata te breken' en waarom deze bestuurders 'niet meer flexibel genoeg waren om binnen een oppositionele omgeving tactisch en anticiperend te handelen'. Dat is een goede vraag.

Maar Vogel operationaliseert die theorieën niet, hij beantwoordt ze kort in de conclusie. Het hele middenstuk is een klassieke, recht-toe-recht-aan-beschrijving van de relatie tussen Moskou en Oost-Berlijn, waaruit – helaas slechts impliciet – naar voren komt hoe beperkt de speelruimte van de Oost-Duitse kaders was. Honecker kon niet *meegaan* met de *perestrojka*, want dan zou zijn enige inhoudelijke bestaansreden – de communistische ideologie – verwateren, en dan was het einde zoek. Hij kon er ook niet *tegenin gaan*, want Moskou

was tevens de enige technische en militaire bestaansreden van de DDR. Zonder de Sovjetrussische troepen (350.000 soldaten waren er in 1989 in de DDR gelegerd, een presentie en een relevantie die Vogel nergens noemt) was de bevolking niet te houden. Dat was al bij de opstand in 1953 gebleken. Dus Gorbatsjov had de DDR-leiding in een onmogelijke positie gemanoeuvreerd. Ze konden niet met, maar ook niet zonder hem.

Het is de vraag wat in deze uiterst beperkte speelruimte, die tegen het einde van de DDR steeds kleiner werd, nog de autonomie was van 'mentale constructies van actoren op de politieke besluitvormingsprocessen'. Het is interessant te lezen hoe Honecker zijn clubje politburokraten in een ijzeren greep hield, ondanks een maandenlange ziekte. Toen Krenz op 18 oktober 1989 eindelijk tegen zijn baas in opstand kwam, was het al te laat en was er niet veel meer te redden. Waarom duurde dat zo lang? Lag dat aan die onmogelijkheid, aan die patstelling tussen de vuren van het Westen en de *perestrojka* in? Of lag het ook aan de 'mentale constructies'? Daar geeft

Vogel helaas geen antwoord op. Terwijl dat nu juist het doel leek te zijn van zijn studie.

Wat hier interessant was geweest, is wat Ralph Jessen, Jochen Lauffer, Elke Satjukow, Jan Foitzik en anderen hebben gedaan: zij hebben laten zien dat de generatie van Ulbricht en Honecker leed aan een tunnelvisie, gevormd door hun jarenlange verzet tegen de nazi's en hun overleven als Duitsers in de Sovjetunie van de jaren dertig en veertig. Krenz was van een nieuwere generatie, maar dankzij de stalinistische zuiveringstactieken van zijn voorgangers waren hij en zijn collega's eveneens effectief gehersenspoeld. Daar kwam nog bij dat de DDR-leiders voor hun eigen voortbestaan vele malen meer afhankelijk waren van een zuivere en radicale communistische positie dan hun andere Oost-Europese collega's: zij hadden al die veertig jaren lang een open flank naar de Bondsrepubliek, en moesten leven met die voortdurende competitie en uitputtingslag tegen het lonkende Westen.

Op dit soort vergelijkingen met de andere regimes, op de achtergronden van die vastgeroeste 'mentale constructies', gaat Vogel niet in. Hij citeert een indrukwekkende hoeveelheid archiefstukken, maar maakt nauwelijks gebruik van de uitstekende en veelomvattende wetenschappelijke DDR-literatuur. Die stopt bij hem in 1989 en 1991,

terwijl hij de echt spannende onderzoeken die over het spanningsveld tussen afhankelijkheid (van Moskou, van Bonn) en autonomie gaan, buiten beschouwing laat. Als je het wilt hebben over de ruimte binnen het systeem van de DDR voor 'mentale constructies', waarom staat Vogel dan niet stil bij het unieke mechanisme van de 'Eingaben', de petitieën waarmee individuele burgers de langdradige en dodelijke besluitvormingsprocessen konden 'by-passen' en direct iets van Honecker gedaan konden krijgen? Waarom stond Honecker daarvoor open, als hij in Vogels woorden juist een van de meest 'starre en rigide' bestuurders was? Hoe kan het dat verstokte communisten na 1985 dachten dat ze nog gebruik konden maken van de kerken, om hun legitimiteit te vergroten? Hoe moeten we die conflicten en verschillen tussen concurrerende ministers en politburoleden Mittag, Mielke en Krenz duiden?

Ik denk wel dat Vogel gelijk heeft dat je constructivistische en identiteits-georiënteerde theorieën kunt toepassen op het politieke systeem van de DDR. De auteur heeft ook een aantal interessante vragen opgeworpen en een uiterst dynamische periode van een gedoemde DDR beschreven. Het probleem is dat de gekozen concepten en de concrete geschiedenis in deze studie naast elkaar blijven staan. Afgezien van een aantal storende omissies in de

Duitstalige vakliteratuur, historische missers (veel opmerkingen over de kerken en de oppositie kloppen niet) en wat taalfoutjes had de studie toch nog een meerwaarde kunnen hebben, als zij ons een beter inzicht in de beperkte manoeuvreerruimte en het geblindeerde denkraam van de Oost-Duitse individuele leiders had geboden. Want ook al was het voor de DDR-leiders vanwege 'de structuur van het sociaal-politieke systeem' onmogelijk om 'tot innovatief en anticiperend beleid' te komen, iets moet Honecker en Krenz in de herfst van 1989 ervan hebben overtuigd dat het beter was met de BRD samen te werken. Welke mentale constructie zorgde ervoor dat de Oost-Duitse leiders uiteindelijk terugschrokken voor het neerslaan van de opstand? Waarom werd het 'Schiessbefehl' op 9 november *niet* gegeven en waarom stemden ze in met de *Wiedervereinigung*? Dat is het wonder van de val van de Muur. Maar ja, een wonder is ook wel heel lastig te verklaren.

Beatrice de Graaf

Mw dr Beatrice de Graaf is verbonden aan het Centrum voor Terrorisme en Contraterrorisme van de Campus Den Haag van de Universiteit Leiden.

De waarde van een Palestijnse Staat

Sari Nusseibeh

What is a Palestinian State Worth?

Cambridge, Mass/Londen: Harvard University Press, 2011; 256 blz.; € 17,99; ISBN: 978-0-674-04873-7

In het debat over het vredesproces tussen Israël en de Palestijnse Autoriteit staan pro-Israëlische en pro-Palestijnse opvattingen vaak

lijnrecht tegenover elkaar. Ook in de wetenschappelijke literatuur over dat proces domineren politiek-ideologische patstellingen.

Suri Nusseibeh, Palestijns activist, filosoof en rector van de Al-Quds Universiteit in Jeruzalem, probeert in zijn boek aan dergelijke patstellingen

gen te ontsnappen. Hij pretendeert echter gezinszins een academisch werk te hebben geschreven; integendeel, zijn boek is een vorm van 'intellectuele politiek', aldus Nusseibeh, die ver afstaat van de alledaagse 'straatpolitiek' en van politiek als bedrijf of beroep. Nusseibeh's doel is het aanzetten tot een andere manier van kijken en denken.

Te midden van de overvloed aan polemisch werk over het Israëlisch-Palestijns conflict¹ gaat de auteur op zoek naar elementen die Palestijnen en Israëlis, juist met elkaar *verbinden*. Hij zoekt daarbij aansluiting bij een momenteel populaire tendens om afstand te nemen van de zogeheten twee-statenoplossing, die sinds de Oslo-Akkoorden van 1993 de politieke ontwikkelingen in de regio en in de internationale gemeenschap heeft bepaald. Nusseibeh neemt hier geen ideologisch, maar een praktisch standpunt in: ook al is een onafhankelijke Palestijnse staat uiteindelijk wel gewenst (en misschien zelfs het ultieme streven voor de Palestijnen), de Israëlische tegenwerkingen en de toegenomen onderlinge Palestijnse verdeeldheid omtrent de invulling van een Palestijnse staat maken de verwezenlijking van zo'n staat volgens hem niet langer mogelijk. Belangrijker nog, het ideaal van een Palestijnse staat, dat in andere omstandigheden was ontstaan, lijkt zijn doel volgens hem zelfs grotendeels voorbijgeschoten te zijn.

Tien jaar geleden zette Nusseibeh zich nog actief in voor een twee-statenoplossing, deels tezamen met Ami Ayalon, de voormalige directeur van Israëls geheime inlichtingendienst, Shin Beth. Nu bepleit hij de noodzaak tot een zoektocht naar een andere oplossing voor het Israëlisch-Palestijnse conflict. Want, zo vraagt hij zich af, wat is nu eigenlijk de *waarde* van een Palestijnse staat?

De auteur legt die zelfde vraag expliciet in zijn titel aan de lezer voor en adresseert daarmee in essentie een veel dieper liggende vraag, namelijk: wat is het doel van

een staat op zich zelf? Het antwoord op die vraag vindt Nusseibeh in het gevoel dat mensen willen hebben ergens 'thuis' te zijn. Volgens hem willen mensen niet alleen deel zijn van een staat, maar tevens het gevoel hebben dat die staat ook deel is van henzelf. Het gaat om een gevoel van mede-eigenaarschap. En juist dat gevoel bezitten Palestijnen niet. Het twee-statenideaal heeft de fixatie van de Palestijnen bovendien hoofdzakelijk op het belang van een staat gelegd, maar staten zijn ondergeschikt aan mensen; indien de mens zich in een staat thuis wil voelen, dient zo'n staat zich naar die mens te richten – niet andersom, aldus Nusseibeh.

Centraal in Nusseibeh's visie staat de mens als individu. Als individu (en niet als deel van een groep) bezit hij of zij een opening naar mededogen met andere individuen. Die opening ontstaat via onderling gedeelde, universele waarden, waarvan volgens de auteur gelijkheid en vrijheid – in die volgorde – de meest essentiële lijken te zijn. Daarmee wenst Nusseibeh zich te ontdoen van de ijzeren greep van nationale en collectieve identiteiten die de tegenstellingen tussen Israëli's en Palestijnen alleen maar lijken te versterken en te verergeren.

Nusseibeh richt zich zo ook op de morele en universele kanten van de mensheid. Anders dan veel andere auteurs over het vredesproces, gaat hij voorbij aan het leggen van claims op het verleden. Het verleden is weliswaar relevant voor het begrijpen van de huidige impasse, maar het lijkt hem geen leidraad te mogen zijn voor het toekomstig handelen. Het verleden is uiteindelijk ondergeschikt aan morele waarden. 'Is het werkelijk relevant, moreel gezien,' aldus Nusseibeh, 'welke zoon Abraham bereid was op te offeren?'

Nusseibeh wil joden en Palestijnen via morele en universele waarden verbinden. Hij komt met een oplossing voor het conflict tussen de strijdende partijen *binnen*

de staat Israël. Opmerkelijk is zijn pleidooi voor een staat waarin joden het, politiek gezien, voor het zeggen krijgen. Palestijnen dienen in dit scenario de gebieden waar zij nu 'autoriteit' uitoefenen, in te leveren. Ze zullen bovendien géén politieke rechten kunnen krijgen. Aangezien Palestijnen in aantallen veel sneller toenemen dan joden, dreigt er een demografische overheersing in de toekomst. Joden, waarvan sommigen – vooral aan de rechterzijde van de samenleving – deze dreiging zeer vrezen, zullen er zo van verzekerd kunnen zijn dat Palestijnen het nieuwe Israël op termijn niet van binnenuit zullen gaan domineren.

In ruil daarvoor dienen Palestijnen wel volledige burgerrechten te verkrijgen. Het gaat Nusseibeh daarbij dus niet om politieke rechten, maar om *burgerlijke rechten*, en dus om het recht op een gelijk- en menswaardige behandeling op Israëlische bodem. Dat impliceert ook het recht op de (omstreden) terugkeer van al diegenen die na de *Nakba* van 1948 hun 'thuis' gedwongen hebben moeten verlaten. Een dergelijke oplossing, die weliswaar een forse zelfbeperking aan Palestijnse zijde impliceert, geeft Palestijnen volgens Nusseibeh niettemin de kans zich als *mens* in Israël thuis te voelen – een streven dat volgens hem tevens het impliciete doel was van het ideaal van een twee-statenoplossing, maar dat met een dergelijke 'oplossing' blijkbaar niet kan of zal worden verwezenlijkt.

De roep om een terugkeer naar een enkelvoudige (Israëlische) staat is de laatste jaren uit diverse hoeken sterker geworden. De opvattingen wisselen of het daarbij om een binationale staat of om een federale of andersoortige staat onder heerschappij van een van beide groepen zou moeten gaan. Nusseibeh pleit in zijn boek dus voor een *joodse* heerschappij, maar dat impliceert geen heerschappij in religieuze zin. Integendeel, het streven naar een joods-religieuze staat zal in het

nieuwe Israël, waarin Palestijnen burgerrechten bezitten, zijn uitgesloten. Israël zal een seculier-democratisch land zijn, zij het onder politieke leiding van de joden.

Nusseibeh biedt in zijn boek een humaan en tolerant perspectief. Hij laat zien dat het probleem tussen joden en Palestijnen uiteindelijk een probleem van *menselijke* aard is, en ook als zodanig gezien zou moeten worden. Dergelijke geluiden zijn de laatste jaren maar zelden te horen.

Hoewel het natuurlijk de vraag blijft of Nusseibeh's idealen te verwezenlijken zijn (zeker gezien de Israëlische en Palestijnse onwil om politiek te bedrijven op onderling vertrouwen), biedt het boek een interessante paradigmawisseling in het debat over het Israëlisch-Palestijnse conflict vanuit het oogpunt van de (vaak vergeten) onderlinge verbondenheid van mensen.

Steven Schouten

Dr F.S.I. Schouten is onderzoeker bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR).

Noot

1 Zie o.a. de artikelen in het septembernummer 2011 van dit blad, blz. 448-462.

Ontwikkelingslanden, globalisering en crisis

Lode Berlage & Robrecht Renard (red.)

Ontwikkelingslanden en de nieuwe wereldorde.

Leuven/Den Haag: Uitgeverij Acco, 2011; 261 blz.; € 25,-; ISBN: 978-90-334-8234-2

De aandacht voor de opkomst van nieuwe, niet-westerse grote mogendheden wordt al zeker meer dan anderhalf decennium gevoeld door observaties over het groeiende belang van Azië – en China in het bijzonder – in de wereldeconomie en in de internationale politiek, maar door de mondiale financiële crisis sinds 2007-2008 lijkt er een stroomversnelling in de aandacht voor de nieuwe verhoudingen te zijn ontstaan.¹ In het bijzonder de beraadslagingen over aanvulling van de reserves van het Internationale Monetair Fonds in 2009 en 2010, gekoppeld aan wijzigingen in de stemverhoudingen binnen het Fonds, alsmede de vergaderingen van de G-20, worden door velen genoemd als tijdingen van wat Lode Berlage en Robrecht Renard een 'nieuwe wereldorde' noemen.

Met de Vlaamse bundel *Ontwikkelingslanden en de nieuwe wereldorde* hebben redacteuren Berlage en Renard een bijzonder interessant overzicht gepresenteerd van de rol en plaats van ontwikkelingslanden in de hedendaagse politieke en economische betrek-

kingen. In tien zeer goed gedocumenteerde hoofdstukken behandelt een keur aan Vlaamse wetenschappelijk onderzoekers de belangrijkste veranderingen die zich de afgelopen decennia hebben voltrokken in de economische en politieke betekenis van de niet-westerse wereld.

De analyses in deze bundel maken weer eens duidelijk dat de terminologie waarvan wetenschap en beleid zich bedienen, onvoldoende rekening houdt met de veranderende verhoudingen in de wereld. Ofschoon commentatoren de term 'ontwikkelingslanden' blijven bezigen – ook het onderhavige boek kiest, bij gebrek aan beter, voor deze term – is helder dat de aangeduide groep van landen in steeds mindere mate als een homogene groep kan worden beschouwd. De veelvoud aan termen die in *Ontwikkelingslanden en de nieuwe wereldorde* worden gebruikt om subgroepen binnen de groep van ontwikkelingslanden aan te duiden – er wordt gesproken over 'opkomende landen', 'groeilanden', 'G-22', 'BRICs', 'CIVETS' en 'IBSA' – illustreert

hoe noodzakelijk het inmiddels is geworden de positie van de niet-westerse wereld vanuit een nieuw kader te begrijpen.

Naast een inleiding van de redacteuren en een algemene synthese van de hand van Rik Coolsaet, getiteld 'Macht, waarden en onderontwikkeling in de multipolaire wereld', omvat de bundel hoofdstukken die in drie categorieën kunnen worden ondergebracht: financieel-economische ontwikkelingen; ontwikkelingshulp; en het functioneren van multilaterale organisaties.

Coolsaets bijdrage, die een interpretatie van de rol van ontwikkelingslanden in de hedendaagse wereldorde beoogt te geven, bevat de meest veelomvattende analyse van het boek. Op basis van een ontleding van de bronnen van economische, politieke en militaire macht karakteriseert Coolsaet het huidige internationale systeem als 'interpolair': er is in zijn visie sprake van een sterk toegenomen interdependentie tussen landen als gevolg van processen van globalisering, gekoppeld aan het ontstaan van een nieuwe

multipolariteit, die tot uiting komt in de sterke groei van een aantal opkomende economieën in het Zuiden (zoals China, India en Brazilië) en de grotere rol van de Europese Unie als 'een nieuw soort grootmacht' (blz. 27).

Drie hoofdstukken bespreken financieel-economische ontwikkelingen. Filip De Beule en Daniël Van Den Bulcke behandelen de rol van multinationale ondernemingen, in het bijzonder die uit de opkomende economieën, in de transformatie van het hedendaags economisch landschap. Liesbeth Colen en Miet Maertens geven een overzicht van de inzichten die zijn te ontleen aan empirisch onderzoek over de niet eenduidige invloed van buitenlandse directe investeringen op economische groei, ongelijkheid en sociale en politieke aspecten van ontwikkeling. Geovanna Benedictis Villacreses en Lodewijk Berlage analyseren ten slotte de invloed van inkomensoverdrachten van migranten op de landen van herkomst en stellen dat deze invloed weliswaar belangrijk is, maar niet overschat dient te worden.

Ontwikkelingshulp komt aan de orde in eveneens drie hoofdstukken. Evert Waterloos en Mart Leys bespreken de rol van Zuid-Afrika in zuidelijk Afrika en plaatsen kanttekeningen bij het ontstaan van een 'regionale ontwikkelingsstaat' (blz. 86) op basis van Zuid-Afrika's leiderschap in de regio. Robrecht Renard en Nadia Molenaers behandelen de opkomst van budgetsteun als nieuwe loot aan de stam van ontwikkelingshulp. In hun analyse benadrukken zij dat de nieuwe hulpmodaliteit minder centraal lijkt te staan dan de retoriek in kringen van donororganisaties zou doen vermoeden. Guy Rayées hoofdstuk zet uiteen hoe de EU langzamerhand een rol als supranationale donor is gaan spelen, maar hij wijst

er tevens op dat de spanning tussen de voorkeuren van de lidstaten en de communautaire organen een beperking van verdergaande harmonisatie van beleid lijkt op te leveren.

Recente ontwikkelingen in de rol en het interne functioneren van de belangrijkste multilaterale organisaties worden behandeld in hoofdstukken van Jan Vandemoortele over de Verenigde Naties en Erwin De Wandel en Peter Van der Stoelen over de Wereldbank en het IMF. Vandemoortele benadrukt dat hervorming van de VN een stroperig proces is, dat wordt beïnvloed door de belangen van de machtige lidstaten. Hij stelt dat, op het terrein van ontwikkeling, de belangrijkste verbetering niet zozeer te verwachten is van het onderbrengen van diverse taken van VN-onderdelen in één ontwikkelingsorganisatie ('One Office', blz. 128), maar eerder van vermindering van de 'afstandsbediening' (blz. 140) en van een decentralisatie van verantwoordelijkheden naar landenteams, samengesteld uit werknemers van diverse VN-programma's en -organen ('One UN', blz. 143). De Wandel en Van der Stoelen gaan in op de wijzigende rol van Wereldbank en IMF, die met de financiële crisis van 2007/2008 aan belang heeft gewonnen. Zij zijn voorzichtig positief over het vermogen van beide *multilaterals* zich te hervormen in het licht van nieuwe uitdagingen. Wel wijzen zij erop dat van de toenemende rol van opkomende economieën binnen de Bank en het Fonds niet uitsluitend positieve gevolgen behoeven te worden verwacht voor de armste landen; in hun marginale positie in de besluitvorming lijkt weinig te zullen veranderen.

Ontwikkelingslanden en de nieuwe wereldorde zal ongetwijfeld zijn nut bewijzen voor studenten en onderzoekers. Door het over-

zichtskarakter van het boek is het een nuttig naslagwerk voor zowel de beginnende als de gevorderde onderzoeker. Uiteraard zijn er ook minpunten aan te wijzen, zoals de opname van het hoofdstuk over de rol van Zuid-Afrika in zuidelijk Afrika – dit terwijl er geen specifieke aandacht is voor andere regio's of andere regionale grote mogendheden, ofschoon Brazilië en India, om er slechts twee te noemen, minstens even interessant zouden zijn – en de aanwezigheid van twee hoofdstukken over aspecten van multinationale ondernemingen en buitenlandse investeringen. Gelet op het karakter van het boek ware het te hopen dat er, met een tussenpoos van drie à vier jaar, een geactualiseerde versie zou verschijnen. De bovenvermelde drieslag (financieel-economische ontwikkelingen, ontwikkelingshulp en multilaterale organisaties) zou als leidraad kunnen dienen, hoewel thema's als handel, conflict en veiligheid nuttige aanvullingen zouden kunnen zijn.

Wil Hout

Prof. dr W. Hout is hoogleraar Governance en Internationale Politieke Economie aan het International Institute of Social Studies, Erasmus Universiteit, Den Haag.

Noot

1 Aandacht voor recent werk van bijv. Kishore Mahbubani (*The New Asian Hemisphere: The Irresistible Shift of Global Power to the East*, New York: Public Affairs, 2008) zou bijna de vroegere studies doen vergeten. Een goed voorbeeld van een analyse uit de jaren '90 is Andre Gunder Frank, *Reorient: Global Economy in the Asian Age* (Berkeley: University of California Press, 1998).